

Az igazságosság a magyar büntetőjogi kódex-tervezetekben¹

Justice in the Hungarian Penal Code Bills

One of the important measures of the quality of the criminal procedure is the role of justice in the principles and specific rules of the procedure. However, from a historical perspective, justice in criminal proceedings can be of many kinds. We can talk, among other things, about the justice of the victim, the parties, the community, the judge or even the defendant. In a more recent comparison, we can examine the relationship between material justice and procedural justice. In this study, I examine the appearance of justice in the codification attempts – in the Penal Code bills – of the end of the 18th century and the first half of the 19th century. However, when analyzing this era, the traditional Hungarian law of the previous centuries cannot be ignored either. And as a result, we can see that during historical development and the codification, certain factors that promote justice increasingly come to the force, while certain old solutions that work against justice are pushed back. However the solutions of the era do not fully meet or contemporary expectations of justice.

Keywords: justice, criminal procedure, Penal Code bills, codification, judge

1. Bevezetés

A büntető eljárásjog és a büntető igazságszolgáltatás mindenkori jellegének és állapotának egyik fontos mutatója, hogy hogyan viszonyulnak az igazság és az igazságosság értékeihez, milyen követelményeket támasztanak azok érvényesülése körében és azt milyen megoldásokkal igyekeznek biztosítani.

Hogy az igazság és igazságosság kérdése a büntető igazságszolgáltatásban máig sem jutott nyugvópontra, azt a jelenleg hatályos büntetőeljárás törvényünk szemlélete is jelzi. A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban: Be.) preambuluma ugyanis rögzíti, hogy az Országgyűlés „szem előtt tartva az igazság megállapításának igényét” alkotta meg a törvényt. Talán nem véletlen az sem, hogy a preambulum előző nélkül utal az igazságra, de ha figyelembe vesszük, hogy a bíróságnak „megállapítania” először a történeti tényállást kell, és csak az után következhet a jogi minősítés és a jogkövetkezmény meghatározása, az „igazság megállapításának igénye” óhatatlanul a valós tényállásra, végső soron pedig az anyagi igazságra látszik hivatkozni.

Ezt azonban már a preambulum további kitételei is árnyalják, például amikor a tisztességes eljáráshoz való alapvető jog érvényesülésének biztosításával együtt megemlíti a jogalkotó a haté-

* ORCID ID: 0000-0001-8822-5279.

1 Ez a tanulmány a „Párhuzamok jogi kultúránk zsidó-keresztény és római jogi gyökerei között III.” című konferencián 2024. június 3-án Pécsen elhangzott előadás szerkesztett, átdolgozott változata.

kony és észszerű határidőn belüli eljárás igényét. A tisztességes eljárás ugyanis már sokkal inkább az eljárási igazságossággal kapcsolható össze, míg a hatékonyság anyagi és eljárási értelemben egyaránt értelmezhető, az eljárás gyorsításának (túlzott) igénye pedig szerencsétlen esetben éppen az anyagi igazság ellen hathat. De a preambulumon túl az önkéntes terhelti beismerés erőteljes felértékelésével a Be. normatív rendelkezéseinek rendszere is nem egyszer az eljárási igazságot helyezi előtérbe, különösen például az előkészítő eljárás, az annak keretében meghozható ítélet és az ilyen ítélet elleni fellebbezés szabályaival.

Mindezek fényében – ezúttal a végül eredménytelennek bizonyult kodifikációs kísérletek, a legalább részben szokásjogi szabályozást felváltani hivatott egységes írott büntetőjogi tervezetek korát kiemelve – érdemes megvizsgálni, hogy a régebbi büntetőjogunkban milyen formákban jelent meg az igazság és igazságosság kategóriája. Mivel azonban a korai kodifikációs kísérletek még nem szakítottak teljesen és következetesen a régi jog minden elemével, hanem a tradicionális magyar jog egyes megoldásait a modern büntetőjogi gondolkodás vívmányaival elegyítették,² így a középkori büntető- (vagy még inkább deliktuális) jogunk egyes felismerhető elemeire és a legkorábbi tudományos munkák megállapításaira is érdemes előzetesen utalni.

2. A középkori büntető- vagy deliktuális jog

Az 1848 előtti úgynevezett tradicionális magyar jog korszakában a döntően szokásjogi jellegű hazai büntetőjogra is bizonyosan igaz *Finkey Ferenc* megállapítása, miszerint „a XVIII. század harmadik negyedéig az európai büntetőjog a kegyetlenség, az emberietlenség, a szemet-szemért ötestamentumi vak igazságának, a vérfenyítő hatalommal, a tényleg véres büntetésekkel való elrettentés, az állami bosszú elvein nyugodott”.³ Alaposabban szemügyre véve azonban a hazai jogfejlődést, az is kijelenthető, hogy e látszólag szigorú megfogalmazás, a tálió-elv „ötestamentumi vak igazsága” mégsem az igazság és igazságosság egyetlen megjelenési formája a régi magyar büntetőjog szabályaiban és a praxisban. A kodifikálatlan büntetőjogunk egyes intézményei és az igazság(osság) – valamely formái – között ugyanis különös kapcsolat mutatható ki.

Kezdetben a sérelem megtorlása, mielőtt az állam feladatává vált volna, a sértett egyénekre, illetve az őket körülvevő mikroközösségekre (csoportra, nemzetségre, törzsre) hárult, akik képességeik szerint, saját erejükre támaszkodva, a magánharc eszközrendszerében érvényesíthették érdekeiket.⁴ Az igazság és igazságosság tükrén keresztül szemlélve e magánharc ősi, mondhatni természetes megoldása, a vérbosszú leginkább a sértett igazságának nevezhető.

Idővel azonban a vérbosszú tisztán megtorló jellege megváltozott, és – amint erről az Árpád-korból már okleveles források is tanúskodnak – a sértett belátása szerint le is mondhatott a bosszúról, jellemzően kialakított jóvátétel ellenében. Ez a jóvátétel pedig már nem egyszerűen a sértett egyoldalú igazságának, hanem a felek – deliktuális sérelem esetén is magánjogias perfolyamnak lévén helye, a sértett-felperes és az elkövető-alperes – igazságának tekinthető. Még később következett be az a változás, amikor az állam – a deliktumok által a társadalmi rendre nézve hordozott veszélyt felismerve, egyben a sértettre háruló terheket csökkentve – a magánbosszú visszaszorításával átvette egyes sérelmek megtorlásának terhét.⁵ A magánjogi és a büntetőperek

2 KORSÓSNÉ, A csalás törvényi szabályozásának alakulása a XIX. századi büntetőjogi kodifikáció előtt 111.; LÁSZLÓ, Az 1811. évi erdélyi büntető kódex-javaslat 59.

3 FINKEY, Az 1792. évi büntető törvényjavaslat 150. évfordulója 6.

4 KIRÁLY, A legalitás a büntető eljárásban 201.

5 KIRÁLY, A legalitás a büntető eljárásban 201.

között éles megkülönböztetést még nem mutató korai magyar perjog azonban a bírói igazság, a bírói ítélet mellett ismerte a kezdetben még csak bírói engedéllyel és békebírság lerovása mellett alkalmazható, olykor pedig választott bírák közreműködésével kialakított *concordia*, vagyis a pert befejező egyezség intézményét is.⁶ Ebben a perbejező aktusban a bírói igazság helyett ugyancsak a felek igazságát láthatjuk, azonban a büntetőperек közjogiassá, hatósági jellegű eljárássá válásával az egyezség jelentőségét veszítette.

A mai szemmel nézve az igazságossággal – különösen az anyagi igazsággal – nehezen összeegyeztethetőnek látszó istenítélet (*ordalia*) lényege az volt, hogy a peres felek (pontosabban az ügyekben eljáró bírók) *Istenre* mint legfőbb bíróra bízta a vitás ügyek eldöntését.⁷ Egyfelől azonban az istenítélet alkalmazásának elvileg megvoltak a maga feltételei és eljárási szabályai, vagyis érvényesülnie kellett legalább valamiféle eljárási igazságnak. Másfelől pedig az istenítéletek alkalmazása azon a logikán – vagy inkább hitbéli meggyőződésen – alapult, hogy *Isten* a próbák (esetleg a bajvívás vagy az eskü) során felismerhető jelek által igazságot szolgáltat az igaz embernek (illetve a konkrét ügyben annak, akinek anyagai értelemben igaza van), míg a bűnöst nem veszi oltalmába. Az istenítéletben tehát elvileg a legmagasabb szintű igazság, az isteni igazság mutatkozik meg, amelynek következményeit aztán a bíró vonja le a döntésében, vagyis az bírói igazsággá (is) válik.

Említést érdemel még a régi magyar büntetőjog két különös intézménye, amelyek ugyancsak különös viszonyban állnak az igazság(osság) kritériumával. A menedék és a tortúra – az istenítélethez hasonlóan – bizonyos eljárási szabályokkal körülbástyázott, így legalább az eljárási igazság valamilyen fokát biztosítani képes jogintézmények voltak. A menedék kapcsán azonban kérdésként merülhet fel, hogy biztosan megfelel-e az anyagi igazságnak az elkövető enyhébb büntetés reményében tett beismerése, illetve – a másik, bűnüldözési oldalról – az is, hogy igazságos-e a rendes büntetésnél enyhébben büntetni az elkövetőt azért, mert a felelősségre vonás elől meghatározott helyre – jellemzően az egyházhoz vagy királyság kezdeti időszakában a királyi udvarba – menekült. A tortúra kapcsán pedig (mai szemmel) nyilvánvalóan kérdéses, hogy még az eljárási szabályok betartása mellett is eljárási szempontból valóban igazságos-e a beismerés kényszerrel történő kicsikarása, anyagi szempontból pedig az, hogy az így megszerzett beismerő vallomás vajon mennyiben felel meg az anyagi igazságnak.

3. A Hármaskönyv

Jóllehet, *Werböczy István Hármaskönyve* jellegét tekintve nem volt törvény, rendeltetését tekintve pedig nem volt tudományos mű, tartalmában pedig csak kisebb részben, illetve a jogra vonatkozó általános – így a büntetőjogra is értelmezhető – megállapítások között, és legtöbbször ekkor is a magánjogi összefüggéseket kiemelve foglalkozott büntetőjogi kérdésekkel, nem lehet eltekinteni annak vizsgálatától, hogy az igazság(osság)ra vonatkozóan milyen megállapításokat tartalmazott az opus. A 16. század elején készült *Hármaskönyv* ugyanis a korábbi magyar szokásjog egyes területeinek még élő szabályait gyűjtötte össze, a későbbi gyakorlatra pedig további évszázadokon át hatott, így forrásanyagát és hatását tekintve lényegében átfogta a hazai jogfejlődést *Szent István* korától a 19. század közepéig. Mivel pedig a korai kodifikációs kísérletek még nem szakítottak teljes következetességgel – a *Werböczy* műve által is tárgyalt – minden régi jogi megoldással, a *Hármaskönyv* hatása és a szerző jogelméleti megállapításai részben még a kodifikációs termékek tartalmára is kihathattak.

6 BÉLI, Magyar jogtörténet 281.

7 BÓDINÉ, Az istenítélet és formái a középkorban 32.

Werbőczy nem szorítkozott az élő jog normatív szabályainak egyszerű összeírására, magához a joghoz és az egyes jogintézményekhez kapcsolódóan is gyakran bocsátkozik rövidebb-hosszabb elméleti fejtegetésbe, és ennek során olykor alapvetően jogon kívüli – de azzal valamilyen módon összefüggésbe hozható – jelenségek értelmezésébe is bocsátkozik. Ilyen, a *Hármaskönyv* által is tárgyalt jogon kívüli kategória az igazság is, amelyről először azt rögzíti, hogy „*az igazság tehát az embernek az állandó és folytonos akarata, mely mindenkinek megadja azt, ami jogosan megilleti*”, illetve hogy „*az igazság a léleknek az a hajlandósága és a gondolkodásnak az az irányzata, melynél fogva valaki igazságosnak mondható; midőn ugyanis személyek válogatása és megkülönböztetése nélkül – amennyire csak tőle telik – kinek-kinek meg akarja adni a maga jogát*”.⁸ Annak ellenére tehát, hogy *Werbőczy* helyütt még nem jogi, hanem emberi, akarati-lélektani tényezőként írja le az igazságot, megfogalmazásában egyértelműen visszhangzik a jog parancsát összefoglaló *ulpianusi* gondolat harmadik eleme, a *suum cuique tribuere* (mindenkinek megadni a magáét) parancsa.

Alább *Werbőczy* az igazság(osság)ot egy másik értékkel, a méltósággal kapcsolja össze, amikor úgy fogalmaz, hogy „*az igazság továbbá azon helyes magaviselet, mely mindenkinek megadja megillető méltóságát (...) másképen: igazság a léleknek az a hajlandósága, mely (a közérdek szemmel-tartásával) kinek-kinek megadja az őt megillető méltóságot*”.⁹ Ezt egészíti ki – immár nyilvánvalóan a jogi megközelítés felé haladva – azzal, hogy az igazság természeti vagy törvényi, és „*törvényi igazságot pedig tartalmaz a törvény, mely gyakran változik, mely nélkül sem népek, sem országok nem állhatnak fenn sokáig*”.¹⁰

Immár kifejezetten a jog és az igazság kapcsolatának tárgyalásánál a *Hármaskönyv* rögzíti, hogy „*különbözik egymástól az igazság, jog és jogtudomány*”, mégpedig akként, hogy „*az igazság ugyanis erkölcsi erény, a jog ez erénynek érvényesülése*”.¹¹ Hozzáteszi ehhez, hogy az erények között az igazság a jog felett állt, és – visszautalva a korábban kifejtettekre – utóbbi segíti az igazságot abban, hogy kinek-kinek megadja azt, ami megilleti.¹²

Még szintén a művének három nagy egységét megelőző bevezetésben, a bíróra vonatkozó általános megállapítások körében tér vissza *Werbőczy* a jog és igazság viszonyának kérdéséhez. Itt a bírót akként definiálja, hogy mintegy a jog kimondója (*quasi ius dicens*), „*ki a vitás kérdést a jog szerint eldönti, azaz igazságot szolgáltat a népnek*”.¹³ A bíró személye által pedig a jog és az igazság akként kapcsolódik össze, hogy „*az igazságnak tárgya a jog, minél-fogva a bíraskodás az igazságnak vagy jognak megállapítását jelenti*”, és amíg a kérdéses ügy megvitatása a bíraskodás, annak befejezése pedig az igazságtétel, ezért „*e helyen igazságnak neveztetik az, ami törvényül kimondatott*”.¹⁴ E gondolatokban pedig egyszerre mutatkozik meg tartalmi szempontból az ítélet anyagi valósággal (igazsággal) összeegyeztethetőségének igénye és formális oldalról *Ulpianus* egy másik tétele, a *res iudicata pro veritate accipitur* (az ítélt dolgot valóságnak kell elfogadni) elve.

Ahhoz pedig, hogy ezek a követelmények teljesülhessenek, és „*a bíraskodás az igazságnak cselekvénye legyen*”, *Werbőczy* szerint – hivatkozva *Szent Tamásra* – „*három kellék kívántatik: először,*

8 WERBŐCZY, *Tripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae* 26.

9 WERBŐCZY, *Tripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae* 27.

10 WERBŐCZY, *Tripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae* 27–28.

11 WERBŐCZY, *Tripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae* 34.

12 WERBŐCZY, *Tripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae* 34–35.

13 WERBŐCZY, *Tripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae* 50.

14 WERBŐCZY, *Tripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae* 50.

hogy az igazságra való hajlandóságból származzék; másodszor, hogy a törvényszéket ülőnek bírói tekintélyéből és joghatóságából; harmadszor, hogy a helyesen mérlegelő belátásból induljon ki és jöjjön létre”.¹⁵

4. Jogtudományi előzmények

A jogkönyvként fennmaradt és a praxisra évszázadokon keresztül nagy hatást gyakorló *Hármas-könyv* mellett a 18. század végén meginduló kodifikációs folyamatok hazai szellemi előzményei között említést érdemelnek a (büntető-) jogtudomány első képviselőinek lényegében egy évtizeden belül megjelent (tan)könyvei.

Husztai András „Jurisprudentia Hungarico-Transilvanica” („Magyar-erdélyi jogtudomány”) című könyvének ugyan nincs kifejezetten büntetőjogi része, de elszórtan találhatók benne a büntetőügyekre vonatkozó megállapítások is, az anyagi és eljárási igazság szempontjából fontos fejtegetéseket pedig főleg a terhelti beismeréssel összefüggésben tartalmaz. Rögzíti egyebek mellett, hogy a bíróság előtt tett beismerő vallomás önmagában is elegendő lehet az elítéléshez, ha az önkéntes, kényszer- és befolyásmentes és kitér minden lényeges részletre, míg a bíróságon kívüli beismerés elégséges gyanújelként szolgál a kínvallatáshoz.¹⁶ A kínvallatással elért beismerés azonban csak akkor elegendő az ítélethozatalhoz, ha bűnrel vagy megfelelő gyanúval is rendelkezésre áll.¹⁷ Előbbi rendelkezések inkább az eljárási, utóbbi pedig az anyagi igazság jelentőségét mutatják.

Az igazsággal összefüggő, de teoretikusabb jellegű megállapítást tesz *Husztai*, amikor arra a kérdésre keresi a választ, hogy azok összeütközése esetén a bírónak vajon a bizonyítékok vagy a lelkiismeret alapján kell-e döntenie? Ennek kapcsán kifejti, hogy a bírónak az igazságot – és itt az igazság nyilvánvalóan materiális jellegű – kell szolgálnia, így például a hamis tanúkat meg kell büntetnie, a közt meg kell tisztítani a becsstelen gyűlölködőktől, az ártatlanul megvádoltakat pedig fel kell mentenie.¹⁸

Husztai András kiemeli, hogy amíg a perben általában három főszemély, a bíró, a felperes és az alperes vesz részt, addig a büntetőügyekben csak két főszemély szerepel, a vádlott, valamint a felperes helyett is eljáró bíró.¹⁹ És bár a 18. század közepén már nem személyesen a bírói joghatósággal rendelkező *magistratus* jár el vádlóként, ez a megfogalmazás kendőzetlenül mutat rá a korabeli közbírói – tisztii ügyészi – rendszer bíróságtól való függetlenségének hiányára. Az pedig mai szemmel aligha szorul magyarázatra, hogy a terhelt kevésbé érezheti érvényesülni bármiféle igazságosság követelményét akkor, ha a vádlója mond ítéletet felette.

Mindössze három évvel később lényegében ugyanennek a közbírói rendszernek a leírását egészen más felhanggal fogalmazza meg *Husztai István „Jurisprudentia Practica” („Gyakorlati jogtudomány”)* című opusa. A mű jogi alapfogalmakat és a peres eljárás általános szabályait taglaló Első Könyve a felperes, a királyi *fiscus* és a kereset intézményét is még erőteljes magánjogi éllel mutatja be. A bűncselekményeket és az azokra kirovandó büntetéseket tárgyaló Harmadik Könyvben azonban *Husztai* úgy definiálja – és határolja el a magánbűntudománytól – a közbűncselekményt, hogy az törvényben közjellegűnek meghatározott, az illetékes tiszt által közkeresettel

15 WERBŐCZY, Tripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae 51.

16 HUSZTI, *Jurisprudentia Hungarico Transilvanica* 212.

17 HUSZTI, *Jurisprudentia Hungarico Transilvanica* 213.

18 HUSZTI, *Jurisprudentia Hungarico Transilvanica* 250.

19 HUSZTI, *Jurisprudentia Hungarico Transilvanica* 102.

üldözendő bűncselekmény,²⁰ ekkorra tehát összekapcsolódnak a közbűncselekmény anyagi jogi és a közkereset eljárásjogi fogalmai. A (köz)vádlo kapcsán pedig kifejti, hogy a közbűncselekmények üldözésére a tisztí ügyészeket éppen azért állították, hogy ne a magisztrátus legyen a vádló abban az ügyben, amelyben bíróként jár el; hozzáteszi ugyanakkor, hogy nem csak a tisztí ügyészek vádolhatnak, hanem mindenki, aki megfelelő értelemmel rendelkezik. És bár *Husztý* szerint a magándeliktumok esetében a legritkábban lép fel váddal olyasvalaki, akinek az elkövető megbüntetéséhez valamilyen érdeke nem fűződik, valójában sem ezek, sem a közbűncselekmények esetében nem zárható el senki elől a vádolás lehetősége, mert az igazság megkívánja minden büntett megbüntetését.²¹

A korszak legismertebb és legjelentősebb, immár tisztán büntetőjog-tudományi munkája *Bodó Mátyás* „*Jurisprudentia Criminalis*” („*Büntető jogtudomány*”) című könyve, amely az egyes bűncselekményeket tárgyaló különös résztől elkülöníthető általános részt is tartalmaz. Itt fejti ki *Bodó* – hasonlóan *Husztý István*hoz –, hogy mivel a bíró és a felperes személyének el kell különülnie, ezért a vármegyei tisztí ügyész látja el a vádlói feladatokat, akivel szemben a felmentett vádlott nem élhet viszontkeresettel.²²

A mű számos olyan kérdést tárgyal, amelyekből következtetni lehet az anyagi igazság feltárásának valamiféle igényére a büntetőeljárásban. Kilenc cikket szentel például a tanúkkal kapcsolatos kérdéseknek, rögzítve, hogy a hamis tanú a hitszegőkre vagy ludasokra a *Hármaskönyv*ben megjelölt (súlyos) büntetéssel – a Korona sérelmére jószágvesztéssel, megszégyenítéssel és a felperesi perképesség elvesztésével, magános sérelmére pedig a felperes díjával és kettőszáz forint főváltsággal²³ – büntetendő.²⁴ Meglehető részletességgel tárgyalja a védelemre felkészüléshez szükséges idő és az ügyvéddel érintkezés lehetőségének kötelező biztosítását,²⁵ továbbá számos esetet említ, ahol kínvallatásnak már nincs helye (megjegyzi azonban azt is, hogy az intézmény a hazai eljárásrendben továbbra is szokásban van),²⁶ az ítélet kapcsán pedig rögzíti, hogy a bíró köteles feltárni a nem nyilatkozó vádlott ártatlanságát.²⁷

Bodó a bíró ítéletével kapcsolatos alapvető elvárások körében kiemeli, hogy a bíró ítélete nem lehet önkényes és korlátoktól mentes, hanem tudomása és lelkiismerete mellett a gyanújelekre, a bizonyításra, a kínvallatás és a befogatás eredményeire, az emberi és az isteni jog szabályaira, továbbá az értelem és az igazságosság elveire, valamint kétség esetén a jogtudomány megállapításaira is támaszkodnia kell.²⁸ E megfogalmazásban az igazságosság alighanem egyszerre jelentheti – az értelem mellett említve – az észszerű valóságghűséget feltételező anyagi igazság és – az elvárások elején említett önkényesség hiányára figyelemmel – az eljárási igazság valamiféle igényét is, de utalhat bizonyos fokú méltányosság szükségére is.

20 HUSZTY, *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum* III./4.

21 HUSZTY, *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum* III./15–16.

22 BODÓ, *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas in partes duas divisa* 17.

23 WERBŐCZY, *Tripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae* 362–363.

24 BODÓ, *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas in partes duas divisa* 32.

25 BODÓ, *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas in partes duas divisa* 33.

26 BODÓ, *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas in partes duas divisa* 66–69.

27 BODÓ, *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas in partes duas divisa* 73.

28 BODÓ, *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas in partes duas divisa* 325.

5. Az 1795. évi büntetőkódex-tervezet

A fenti előzményeket követően hazánkban az 1790-es évek legelején kezdődött meg az első valódi kodifikációs terméknek tekinthető büntetőkódex kimunkálása, amely a szokásjog és a gyakorlat összegyűjtése (és legfeljebb néminemű továbbgondolása) helyett immár a büntető anyagi és eljárásjog többé-kevésbé átfogó és kizárólagos szabályozására irányult, ami korábban még a *Corpus Iuris Hungarici*-be felvett jogforrások összességéről sem volt elmondható.²⁹ Bár e tervezet már nem a jogtudomány, hanem a jogalkotás terméke volt, szerkesztésében *Szirmay Antal* és *Reviczky József* személyében a kor legkiválóbb jogtudósai és egyben legjelesebb gyakorlati szakemberei közé tartozó jogászok vettek részt.³⁰ És bár a tervezetet egyébként méltató *Finkey* szerint is nagyon kérdéses, hogy a szerkesztők egyáltalán ismerhették-e az 1791-es francia büntetőtörvényt, az azonban bizonyos, hogy annak szellemi alapján dolgoztak ők is.³¹

Ugyancsak e kodifikációs termék jelentőségét mutatja – ha kissé túlzóan is – *Finkey* másik megállapítása, miszerint a tervezet a rendi különbségekre tekintet nélküli büntetési rendszerével „az első pörölycsapást készült mérni a nemesség rendi különállására”.³² Minthogy az opus nem vált hatályos törvénnyé, természetesen a rendi megkülönböztetések visszaszorításában sem mutatott fel ténylegesen igazolható hatást, de az igazság(osság)gal összefüggésben a *Finkey* által is kiemelt elgondolásról mindenképpen megjegyezhető, hogy az már a törvény és a büntetőeljárás egészének nagyobb társadalmi igazságossága felé mutatott.

A tervezet előszava kifejezetten rögzíti, hogy az – eljárásjog szabályait tartalmazó – Első Rész fő célja az, hogy „a bűnösök elnyerjék biztos büntetésüket, az ártatlanoknak viszont a törvények mindig biztos oltalmat nyújtsanak”.³³ A normaszöveget magyar fordításban, részletes tudományos elemzés kíséretében megjelentető *Hajdu Lajos* szerint ez a tételmondat nem kevesebbet jelent, mint hogy az igazságszolgáltatás fő célja az anyagi igazság felderítése.³⁴

A tervezet előszava és Első Része között helyezkednek el az Alapelvek, amelyek főleg a bűncselekményekre, azok alanyaira, az elkövetői és a bűnösségi alakzatokra, a stádiumokra és a büntetésekre vonatkozó általános megállapításokat tartalmaznak, de büntetés-végrehajtási és eljárásjogi elemeket is találunk közöttük. Ezért az alapelvek sora nem tekinthető valódi anyagi jogi általános résznek, illetőleg már itt megmutatkoznak bizonyos dogmatikai hiányosságok (például a bűncselekmény-fogalom kellő differenciálásának hiánya),³⁵ de legalábbis, „bátran nevezhetők az anyagi és perjogi normák általános részi előképének”.³⁶

Az Alapelvek tizennegyedik pontja rögzíti, hogy „a bíró nem lehet a törvénytől sem enyhébb, sem szigorúbb”, ezt azonban azzal egészíti ki, hogy azokban az esetekben, amikor a törvény a bíróra bízta a döntés jogát, „emlékeztében kell tartania, hogy abszolút tökéletességet nem kívánhat meg az emberektől, valamint azt, hogy a bűnös szintén polgártársa és embertársa”.³⁷ Amíg az első

29 HAJDU, Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet 25., 31.

30 FINKEY, Az 1792. évi büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója 11.

31 FINKEY, Az 1792. évi büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója 13.

32 FINKEY, Az 1792. évi büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója 5.

33 HAJDU, Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet 390.

34 HAJDU, Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet 176–177.

35 HAJDU, Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet 391–400.

36 BALOGH, A magyar büntetőtörvény-tervezetek szerkezeti fejlődése 29.

37 HAJDU, Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet 397.

gondolatban a bíró törvényhez kötöttsége mellett az eljárási igazság igénye mutatkozik meg, addig az alapelv második felében az igazságosság már sokkal inkább méltányosságként jelenik meg.

Az eljárás igazságosságát szolgálja az alapelvek körében a kizárólag alkalmas bizonyítékok felhasználásának és a védelem ellátásához szükséges eszközök biztosításának igénye, amit az Első Rész eljárásjogi szabályai kiegészítenek például a tolmács biztosításának kötelezettségével,³⁸ és – immár az anyagi igazságot is szolgálva – a kényszervallatás és tisztítóeskü kizárásával, mondván, „*a kicsikart beismerésnek semmi értéke nincs, ez az eszköz egyetlen esetben sem alkalmas arra, hogy általa meg lehessen találni az igazságot*”.³⁹ Az eljárási és anyagi igazság szempontjából is jelentős továbbá annak rögzítése, hogy az ítélet alapja törvényes beismerés vagy törvényes bizonyíték lehet, a beismerés azonban csak akkor törvényes, ha önkéntes, áttekinthető, megalapozott, bíróság előtti és szilárd is.⁴⁰

Ugyancsak az Alapelvek között rögzíti a tervezet, hogy „*ügyelni kell arra, hogy a büntetés ne tegye az elítéltet – se saját maga, se pedig a közösség számára – haszon nélkül való emberre*”, továbbá hogy „*büntetésképpen nem alkalmazható olyan hátrány, amely a büntetés céljával teljesen ellenkezik*”.⁴¹ Ez a követelmény egyfelől visszautal a tervezetnek ugyanitt megfogalmazott, a büntetés céljával – a bűnös megjavításával vagy ha ez nem lehetséges, ártóképeségétől való megfosztásával, valamint a közösséget illető példaadással – kapcsolatos megállapításaira, másfelől a büntetés igazságosságának követelményeként is felfogható.

Azt azonban, hogy az 1795. évi tervezet a modern büntetőjogi gondolkodás elveit nem tudta következetesen végigvinni saját alapelveinek és normatív rendelkezéseinek egészén, azt jól szemlélteti az Alapelvek hetedik pontjában olvasható kitétel, miszerint „*egyébként az eljárási normákat és a védelem ellátásához szükséges eszközöket annál pontosabban be kell tartani a büntetőügyekben, minél jelentősebb a büntetőperek tárgya*”.⁴² Ha ugyanis e gondolatot visszajára fordítjuk, az alapelvből az is kiolvasható, hogy kisebb súlyú bűncselekmények esetén kevésbé fontos az eljárási szabályok betartása és a védelem jogainak biztosítása, amely értelmezés pedig mind az eljárási, mind az anyagi igazság jelentős sérelmének veszélyét hordozhatja magában.

6. Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat

Az 1795. évi magyarországi tervezet kimunkálásával lényegében egy időben indult meg a kodifikációs folyamat Erdélyben is, amelynek eredménye a többször átdolgozott, majd a kolozsvári országgyűlés által 1811-ben elfogadott javaslat lett. A hazai operátumhoz hasonlóan azonban ennek uralkodói szentesítése is elmaradt, így törvényerőre nem emelkedett. A javaslat számos kérdésben továbbviszi a korábbi dogmatikai megoldásokat, de több tekintetben meg is haladja azokat, az 1795-ös tervezethez hasonlóan a régi és új büntetőjog határán helyezkedik el, de összességében előremutatóbb annál.⁴³ E javaslat kidolgozása során már az 1810-es *Code Pénal*⁴⁴ és

38 HAJDU, Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet 394., 415.

39 HAJDU, Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet 427.

40 HAJDU, Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet 416–417.

41 HAJDU, Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet 395.

42 HAJDU, Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet 394.

43 LÁSZLÓ, Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat 59.

44 NÁNÁSI, Büntetőjog 307.

az egykorú osztrák jogforrások⁴⁵ is mintául szolgálhattak, de a normaszöveg számos helyen még kifejezetten is visszautal a *Hármaskönyvre*.

Az operátum teljes címe „*büntetőtörvény a bűncselekményekre megfelelően rovandó méltó büntetéseket illetően*”, amelyben a „*megfelelően rovandó*” kitétel az eljárásjogra és az eljárási igazságra, a „*méltó büntetés*” pedig az anyagi jogra és az anyagi igazságra, valamint a büntetés igazságosságára is vonatkoztatható.

A javaslat anyagi jogi általános része szerint a büntetés célja kettős: a köz biztonságának megőrzése példa statuálásával és az elkövetőnek, ha lehetséges, megjavítása, vagy az ártalmas állapot megszüntetése. E cél eléréséhez a normaszöveg az arányosság megtartását követeli meg, amelyet kifejezetten összekapcsol az igazságosság – még hozzá a polgárok szubjektív igazságosság-érzetének – kritériumával: „*mivelhogy a polgárok együttélésének rendjét és szilárdságát nagyban elősegíti, ha a törvénykezés igazságos működéséről a polgárok lelkiülete meg van győződve, ezért amennyire elérhető, az arányos mértéket a büntetés és a bűncselekmény között mindig meg kell tartani*”.⁴⁶ Immár a büntetés kiszabásának és e körben a bíró mérlegelésének szabályai között pedig az a konkrét parancs olvasható, hogy „*a bírói tetszés szerinti büntetések igazságosan mérendők*”, amely igazságosság tartalmát, módszerét is meghatározza a normaszöveg: „*a bűncselekmények sajátosságai, az elkövetők erkölcsi és a köz biztonságának érdeke az elkövetett bűncselekménnyel összefüggésben kölcsönösen összemérendők*”.⁴⁷

A fentiekkel összefüggésben a javaslat később számos helyen – így például a jogi vagy ténybeli tévedés enyhítő körülményként történő elfogadásánál, a paráználkodás és az erőszaktevételesenek a szülési költségek megtérítésére és az ilyen bűncselekményből született gyermek eltartására kötelezésénél, a becsületsértés bűncselekménye esetén a személyi körülmények és a megbánás értékelésénél, a hamis pecsét készítése enyhítő körülményeinek megítélésénél, valamint a *stellionatus* (szemfényvesztés) büntetésének meghatározásánál⁴⁸ – hivatkozik „*a bölcs és legigazságosabb bíró megítélésére*”, amelynek igazságosság-kritériumát tehát a büntetés céljánál és a büntetés bírói mérlegelésének szabályainál kifejtettek tölthetik meg tartalommal.

Az 1811. évi erdélyi büntetőkodekx-javaslat számos eljárásjogi szabálya is az igazság különböző formáinak érvényesülését hivatott garantálni. Az eljárási igazság(osság) jegyében a normaszöveg már a büntetőügy előkészítése során biztosítja a vádlott számára például az érdemi válasz és a bizonyítási indítványok előterjesztésének lehetőségét, a felkészülési időt, a tiltott befolyásolás, sugalmazás és kényszer nélküli bírói kihallgatást és az iratanyag megismerésének lehetőségét.⁴⁹ Leginkább a terhelt számára igazságos eljárás biztosítóka lehet az a kitétel is, miszerint „*az ország-lakók bosszantásainak és háborgatásainak megelőzése és az igaz polgári biztonság fenntartása végett egyáltalán soha, a legsúlyosabb bűncselekmények esetén sem fogadhat el névtelen bejelentéseket a bíró*”.⁵⁰

A bizonyítással összefüggésben is több oldalról kívánja segíteni a javaslat az anyagi igazság érvényre jutását. Az eskü alatti tanúbizonyság mondására idézett személy például az eskütorés súlyosságára vonatkozó figyelmeztetést követő testi eskü után „*az igazságot tartozik megvallani*”, míg „*szembesítésére csak akkor kell intézkedni, amidőn az igazság feltárásának más útjai nem*

45 BATÓ, „...kegyelmesen visszaadandónak és visszaküldendőnek lenni találtuk...” 91.

46 LÁSZLÓ, Az 1811. évi erdélyi büntetőkodekx-javaslat 74.

47 LÁSZLÓ, Az 1811. évi erdélyi büntetőkodekx-javaslat 81.

48 LÁSZLÓ, Az 1811. évi erdélyi büntetőkodekx-javaslat 84., 140–141., 144–145., 148., 153–155.

49 LÁSZLÓ, Az 1811. évi erdélyi büntetőkodekx-javaslat 180., 182–183.

50 LÁSZLÓ, Az 1811. évi erdélyi büntetőkodekx-javaslat 167.

állnak rendelkezésre”.⁵¹ Az anyagi igazság mellett az eljárási igazság is megjelenik az „önkéntes, teljes és közvetlen, és a felmerülő bűnrel körülményeivel teljesen megegyező, bíróság előtti”, egyben a bűncselekmény felől a bíró erkölcsi bizonyosságát beállítani képes beismerésre alapítható ítélet feltételeiben, míg a javaslat elvi élel mondja ki azt is, hogy „ha a vádló semmit vagy nem elégségesen bizonyít, a vádlottat fel kell menteni”.⁵²

Kifejezetten az (anyagi) igazság szempontjából, annak teljesebb érvényesülését célozva közelíti meg és zárja ki a javaslat a régi magyar jog egyik intézményét, a menedéket, amikor rögzíti, hogy *„nehogy pedig a megmenekülés reménye alatt bűncselekményeket vigyenek véghez, a gyakorlatból egyébként immár kivett menedékjog, miként az igazság nyilvánvaló akadálya és a közbiztonságára nagyban sérelmes, teljesen megszűnvn [..] addig, amíg a felkutatásuk elvégzésére az idő elegendő, az ilyen elkövetőt a helyi tiszteknek, bíróknak és esküdteknek vagy az elkövetőt üldöző személyeknek, törvényes büntetés terhe alatt, a legrövidebb eljárással és minden elvárható segítséget biztosítva nyomban át kell adniuk”.⁵³*

7. Az 1830. évi büntetőjogi elaborátum

Az 1830. évi – vagy a kodifikációs folyamatot újraindító döntés alapján olykor 1827. évinek nevezett – büntetőkódex-tervezet javarészt az 1795. évi operátumon alapult, még ha a kodifikátorok igyekeztek is tartalommal megtölteni azt.⁵⁴ Az anyagi igazság feltárása szempontjából különösen ígéretes lehetett volna a tervezethez illeszkedő, az igazságügyi orvostan alapszabályait tartalmazó külön elaborátum, azonban – magához a tervezethez hasonlóan – annak országgyűlési tárgyalására sem került sor.⁵⁵

A szerkesztők azonban elhagyták a korábbi tervezet eljárásjogi és anyagi jogi részét megelőző két nagyobb szövegegységet, az Előszót és az Alapelveket, utóbbit azért, mert annak a normatív szövegrészekhez való viszonyát kétségesnek látták.⁵⁶ Ezzel a lépéssel azonban – ahogy a fenti 5. fejezetben írtakkal összevetve megállapítható – éppen az 1795. évi tervezetnek az igazság(osság) kérdésével leginkább összefüggésbe hozható elméleti elgondolásait, követelményeit, köztük a *Hajdu Lajos* által az anyagi igazság felderítésének célzataként értékelt célkételezést is mellőzték.

Természetesen azért az 1830. évi tervezet eljárásjogi részében is találhatók az igazság kategóriáival összefüggő rendelkezések. Így például az operátum szerint az ítélet alapja a törvényes bizonyíték lehet, de ezek között továbbra is első helyen áll a terhelti beismerés, amelynek önkéntesnek, áttekinthetőnek, megalapozottnak, bíróság előttinek és szilárdnak kell lennie; illetőleg a bíró nem tagadhatja meg a tanúvallomás tételét abban az ügyben, amelyben eljár, hanem az ügyet át kell adnia és ezt követően tanúként kell abban részt vennie.⁵⁷

51 LÁSZLÓ, Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat 160., 186–187.

52 LÁSZLÓ, Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat 189., 201.

53 LÁSZLÓ, Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat 173.

54 BALOGH, Progresszív elemek az 1830. évi büntetőjogi operátumban 125.

55 BALOGH, Progresszív elemek az 1830. évi büntetőjogi operátumban 127., 131–137.

56 BALOGH, Progresszív elemek az 1830. évi büntetőjogi operátumban 126.

57 BALOGH, Die ungarische Strafrechtskodifikation im 19. Jahrhundert 156–157.

8. Az 1843. évi tervezetek

Az 1843. évi operátumok közül a *Deák Ferenc* névvel fémjelzett anyagi jogi tervezetből az igazság(osság) követelményével összefüggésben a kegyelemre vonatkozó szabály érdemel említést. Eszerint kegyelemnek főszabályként csak az ítélet után lehet helye, és a sértett javára megítélt kárpótlást az elítéltnak ekkor is meg kell fizetnie.⁵⁸ Az előbbi rendelkezés lényege szerint a kegyelem a keresetnek és az eljárásnak tehát nem lehet akadálya, ami az anyagi igazság ítéleti megállapításának elsődlegességét, a kártérítés kegyelem alóli kivétele pedig a sértetti igazság elsődlegességét jelzi a kegyelem méltányosságával szemben.

Az 1843. évi eljárási tervezet a korábbi kodifikációs kísérleteknél részletesebb és – nyilván az eltelt évtizedek szellemi hozományából is táplálkozva – korszerűbb, a modern büntetőeljárás elvek következetesebb beépítésének és alkalmazásának irányába mutató szabályozást teremtett (volna), e keretek között pedig számos rendelkezése kapcsolódik az igazság(osság) különböző aspektusaihoz is.

Már általában a büntetőjogi felelősség keletkezése és a felelősségre vonás tekintetében az igazságosság – közelebbről a jogbiztonság – nagyobb foka felé mutat a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elveinek olyan deklarálása, amely az eljárási törvény alkalmazhatóságát kifejezetten összekapcsolja az anyagi jogi törvény hatálya alá tartozó cselekményekkel.⁵⁹

A terhelttel szembeni igazságosság, illetve az eljárási igazság fokozottabb érvényesülésének igénye mutatkozik meg – a részben már a korábbi tervezetekben is megtalálható – olyan intézményekben, mint az elzárás során a vádlott személyének és becsületének legnagyobb kímélete és vele szemben csakis a feltétlenül szükséges erő használatának megengedése, a vádlott hallgatási joga, vallomásának szó szerinti jegyzőkönyvezése, számára szükség esetén tolmács vagy jeltolmács biztosításának kötelezettsége, a terhelti vallomás ígérettel, ámtással, erőszakkal vagy fenyegetéssel történő befolyásolásának tilalma vagy éppen a perbefogástól kötelező jogi képviselő.⁶⁰ A terhelttel szembeni igazságosságot szolgálják továbbá azok a rendelkezések is, amelyek kizárják, hogy vele szemben olyan személy járjon el, aki az ügyben korábban másik eljárási szerepben már eljárta vele szemben. Ennek szellemében rögzíti a törvény, hogy kizárt a bűnvizsgáló bíró a perbefogásból és az ítélezésből, továbbá a perbefogó szék tagja is az ítélezésből.⁶¹ Ugyancsak az eljárás igazságosságát növelik a bíróra és a közvádlóra vonatkozó – egyebek mellett a terhelttel, a sértettel és rokonaikkal összefüggő – képtelenségi (összeférhetetlenségi) szabályok.⁶²

A tervezet számos rendelkezése szolgálja az anyagi igazság pontosabb felderítését is. Erre utal már a bűnvizsgálat céljának, feladatának meghatározása is, miszerint „a bűnvizsgálat mind a tényálladéknak megállapításával, mind a tettes felfedezésével és minden nyomós körülmények bebizonyításának előkészítésével olyképp foglalkodik, hogy a perbefogó szék a perbefogás törvényszerűségét megítélhesse”.⁶³ Az ezt követő konkrét eljárási szabályok aztán rögzítik, hogy a bűnvizsgáló bírák „mind a vád bizonyító jeleit, mind a vádlott védelmére szolgáló körülményeket egyenlő pontossággal kinyomozni tartoznak”, ennek érdekében például mindkét oldal tanúit maguk elé kell rendelniük.⁶⁴ Hasonló

58 MKI 39.

59 MKI 82.

60 MKI 98–100.

61 MKI 85., 87.

62 MKI 89.

63 MKI 90.

64 MKI 91., 94.

szabályok vonatkoznak a bíróság előtti bizonyításra is, aminek során „*az elnök a vádlott mentségére, valamint a vád bebizonyítására szolgáló minden tények kivilágításáról egyiránt gondoskodik*” és ennek érdekében „*mindazon kérdéseket intézi a vádlotthoz és tanúhoz, melyeket az igazság felvilágosítására szükségesnek gondol*”, továbbá „*hasonló joga van minden ülnöknek és a közvádlónak*” is.⁶⁵ Az anyagi igazság érvényre jutását árnyalhatja azonban a bünvizsgálat során az a lehetőség, hogy a bünvizsgáló bíró több, egyenlő hitelű és feltehetőleg hasonló tudomású tanú közül az ügysítettetés végett megelégedhet a közelebb lakó kihallgatásával.⁶⁶

A korábbi jogunkhoz és a korábbi kodifikációs operátumokhoz képest e tervezet másképpen viszonyul egyes jogintézményekhez. A bizonyítékok felsorolása és értékelésük szabályai alapján kijelenthető, hogy a terhelti beismerést már nem vagy legalábbis kevésbé kezeli kiemelt bizonyítékként, az elkövető és a sértett egyezségére pedig csak a sértetti panaszra induló eljárásban biztosít lehetőséget, de itt is kizárja az ítélet utáni egyezséget.⁶⁷ Alighanem az igazság(osság) valamennyi formájának fontos garanciáját képezi annak deklarálása, hogy a perbeli eljárás egésze „*tökéletesen nyilvános*”.⁶⁸ Érdekes megvilágításba helyezi azonban a tervezet az anyagi igazság kiderítésének és kinyilvánításának igényét a felmentő ítéletek esetében. Azt rögzíti ugyanis, hogy „*a felmentésnek tökéletesnek kell lenni*”, vagyis a felmentő ítélet nem utalhat – a bizonyítékok elégtelensége esetén sem – a bizonyítottság hiányára, továbbá a felmentés indokolását egyébként is csak akkor tartja szükségesnek, ha a büntetendőség hiányzik.⁶⁹

9. Konklúzió

A jogi kultúrkörünkben értékként megjelenő igazság és igazságosság igénye nemcsak napjainkban fontos és összetett eleme a bűncselekmények miatti felelősségre vonásnak, a büntető igazságszolgáltatásnak, hanem már a döntően szokásjogi jellegű régi, úgynevezett tradicionális magyar jogot – a büntetőeljárás alakulásának egyes korszakait – vizsgálva is különböző igazságossági szempontok azonosíthatók. Így jutunk el a sértett igazságát szolgáló vérbosszútól a felek igazságának tekinthető megváltáson át a napjainkban is használatos anyagi és eljárási igazság korai előképeihez, majd ezek egyre összetettebb eszköz- és garanciarendszeréhez.

Ha e hosszú (jog)történeti folyamatból a 18. század végének és a 19. század első felének – törvénnyé végül nem lett – kodifikációs kísérleteit helyezzük a vizsgálódás középpontjába, megállapíthatjuk, hogy ezek igazság(osság)hoz való viszonyulása részben még támaszkodott a tradicionális magyar jog megoldásaira és a korai magyar büntetőjog-tudományi munkák által is tükrözött jogi gondolkodásra, részben azonban már megjelenítette a felvilágosodás korát követő modern büntetőjogi eszméket is, ami magával hozta mind az eljárási – azon belül főleg a terhelti – igazságosság, mind az anyagi igazság érvényre juttatásának új aspektusait. Mindezek alapján pedig kijelenthető, hogy e kodifikációs kísérletek – számos más tekintet mellett – az igazság(osság)hoz való viszonyulásukban is a régi és az új, a tradicionális és a modern büntetőjog határán helyezkedtek el, azok egyes megoldásainak érdekes és összetett elegyét képezték.

65 MKI 103–104.

66 MKI 94.

67 MKI 82., 108.

68 MKI 103.

69 MKI 106–107.

Felhasznált irodalom és források

- BALOGH Elemér: A magyar büntetőtörvény-tervezetek szerkezeti fejlődése. In: TÓTH Károly (szerk.): Tanulmányok dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára. Szeged 2004, 25–39.
- BALOGH Elemér: Die ungarische Strafrechtskodifikation im 19. Jahrhundert. Berlin 2010
- BALOGH Elemér: Progresszív elemek az 1830. évi büntetőjogi operátumban. In: HEIL Kristóf Mihály (szerk.): A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok. Adalékok az operátumok történetéhez. Budapest 2023, 124–141.
- BATÓ Szilvia: „...kegyelmesen visszaadandónak és visszaküldendőnek lenni találtuk...”. Jogtörténeti Szemle 2023/2. sz. 90–92.
- BÉLI Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Budapest–Pécs 2000
- BODÓ, Mathias: Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas in partes duas divisa. Posonii 1751
- BÓDINÉ Beliznai Kinga: Az istenítélet és formái a középkorban. In: DEÁK Ferenc – PALLO József (szerk.): Börtönügyi kaleidoszkóp. Ünnepi kötet dr. Lőrincz József 70. születésnapja tiszteletére. Budapest 2014, 32–42.
- FINKEY Ferenc: Az 1792. évi büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója. Székfoglaló előadás. Debrecen 1942
- HAJDU Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet. Budapest 1971
- HUSZTI, Andreas: Jurisprudentia Hungarico Transilvanica. Cibirii in Transilvania 1742
- HUSZTY, Stephanus: Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum. Budae 1745
- KIRÁLY Tibor: A legalitás a büntetőeljárásban. Jogtudományi Közlöny 1986/5. sz. 201–206.
- KORSÓSNÉ Delacasse Krisztina: A család törvényi szabályozásának alakulása a XIX. századi büntetőjogi kodifikáció előtt. A XVIII. század végének két kodifikációs kísérlete Magyarországon. Acta Universitatis Szegediensis: FORUM Acta Juridica et Politica 2019/1. sz. 99–111.
- LÁSZLÓ Balázs: Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat. Budapest 2022
- NÁNÁSI László: Büntetőjog. In: VERESS Emőd (szerk.): Erdély jogtörténete. Kolozsvár 2018, 297–337.
- WERBÓCZY István: Tripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae. Magyarország szokásos jogának Hármaskönyve. (ford.: CSIKY Kálmán) Budapest 1894

Rövidítések

- MKI = Felséges első Ferdinánd austriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1843-ik esztendei pünkösdi hava 14-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek írásai. Pest 1844

